

symposium

Gnosis in Nederland

aspecten van een onbekende levensvisie

In de Symposionreeks verschijnen de teksten van symposia die in samenwerking met Stichting Rozenkruis gehouden werden.

Deze bundel, deel 37 uit de Symposionreeks, bevat de teksten van het symposium dat plaatsvond op 13 februari 2016 in de Stadsbibliotheek te Alkmaar.

symposion

Gnosis in Nederland

aspecten van een onbekende levensvisie

Rozekruis Pers | Haarlem

colofon

bijdragen van

hugo van hooreweghe, dick van niekerk, medy van der laan

afbeelding omslag dirck volckertszoon coornhert,
mogelijk zelfportret, ca. 1560-1570

boekverzorging en druk rozekruis pers, haarlem

letter adobe's minion pro

papier 90 grams biotop

isbn: 978 90 6732 460 1

© 2017 rozekruis pers-haarlem

rozekruis pers

bakenessergracht 5

2011 js haarlem

(023) 532 38 52

info@rozekruispers.com

www.rozekruispers.com

inhoud

Woord vooraf	6
Peter Huijs	
Een ononderbroken spoor van Licht	9
Hugo van Hooreweghe	
Dirk Volckertszoon Coornhert en de roerige zestiende eeuw	23
Granieten voorvechter van de menselijke volmaaktheid Dick van Niekerk	
Geïnspireerd leven in de 21e eeuw	45
Medy van der Laan	

Woord vooraf

‘De Nederlandse Gnosis’ is een relatief nieuw begrip voor een filosofie die in Nederland al eeuwenlang doorwerkt. Het gaat om een wijsbegeerte die persoonlijk en autonoom is, die een bijzondere kijk heeft op God, het Woord en de Logos, op de samenleving en de plaats van de mens daarin, zonder ook maar in het minst met een kerkelijke instituut van doen te hebben.

In de zestiende eeuw zochten veel geloofsvervolgden van meerdere achtergronden hun toevlucht in Nederland, zoals gevluchte hugenoten, piëtisten en quakers, en anabaptisten. Het was een tijd dat de persoonlijke Godsbeleving voorrang kreeg op het dogma zonder ziel, waaraan velen in woord en geschrift uiting gaven. Van de meesten van deze figuren, die in hun tijd bekend waren, zijn de namen ondertussen al lang vergeten.

6 | Essentie van gnostisch denken is wel dat er geen enkel bemiddelaar staat tussen God en de mens, vanwege het feit dat iedere mens een ‘voncksken’ of een vlam van het goddelijke in zich draagt. Alles en iedereen dat zich daartussen plaatste kon rekenen op hevige protesten – en die waren er vele in de roerige zestiende eeuw. Van Erasmus, bijvoorbeeld, geboren onder Gouda. In zijn *Lof der Zotteit* hekelt hij op meesterlijke wijze de uitwassen van het menselijke gedrag in het algemeen, maar zeker ook op kerkelijk terrein. Dirck Coornhert, Amsterdammer, is zijn evenknie; de postuur van deze Nederlandse vrije denker tekent zich pas in onze tijd nadrukkelijk af.

De Antwerpse drukker Plantijn bezorgde de eerste Nederlandstalige uitgave van de gnostiek-hermetische boeken van Trismegistus, die toen pas ontdekt waren. Hij stond in contact met het *Huis der Liefde*, een groep van wederdopers rond Hendrick Niclaes en David Joris uit Amsterdam. Ook Baruch Spinoza ontstak in de stad met de drie kruisen, een eeuw later maar in dezelfde geest, een fel lichtbakken, met de glasheldere zuiverheid van zijn alles verblindende Rede.

Gouda, Antwerpen, Amsterdam, Alkmaar...

Alkmaar was de stad van Gerrit van Schagen en Cornelis Drebbel. De laatste was uitvinder en de man van het *primum mobile*, dat is de *Eerste Beweging*, die eens schreef:

‘...zo is mijn hart vervuld van grote vreugde het onderzoek naar de oorzaak van de eerste beweging opgelost te hebben...’. En ook: ‘De oude mens kan niet zonder de nieuwe zijn, de innerlijke mens niet zonder de uiterlijke. God niet zonder het Woord, en het Woord niet zonder God. Alle dingen zijn verborgen in alle dingen.’

Gerrit van Schagen publiceerde in 1607 het *Corpus Hermeticum* voor het eerst in het Nederlands, in hetzelfde boek. Beide waren sympathisanten van de rozenkruisers.

Sinds 1939 is het Lectorium Rosicrucianum te vinden aan de Oude Gracht in Alkmaar. Om haar 75-jarige jubileum luister bij te zetten werd op 13 maart 2016 in de Openbare Bibliotheek van Alkmaar een ‘Open podium voor de Nederlandse Gnosis’ gehouden, met als sprekers Hugo van Hooreweghe over ‘Een ononderbroken spoor van Licht’, Dick van Niekerk over Dirck Volkertszoon Coornhert, die in die zestiende eeuw een granieten voorvechter was van een vrije keuze in zaken van religie, in het besef dat iedere mens door een eigen verbinding met het goddelijke tot volmaaktheid, perfectie kan komen, en Medy van der Laan tenslotte sprak over ‘geïnspireerd leven in de 21e eeuw’. In deze bundel vindt u hun voordrachten weergegeven.

PETER HUIJS, uitgever

Een ononderbroken spoor van tijd

HUGO VAN HOOREWEGHE

Wij weten van de idee dat het ondoorgrondelijk licht van den beginne als hulp en geloofskracht met de mens is meegegaan – vanaf dat hij zich van zijn eigen lichtnatuur heeft afgewend en de duisternis heeft verkozen. En dat Licht, zoekt altijd binding met de ‘lichtgevoelige’ mens omdat, om het archaisch uit te drukken, ‘God niet laat varen de werken zijner handen’. En dat er daarom overal en altijd lichtboden en lichtzoekers zijn geweest die daarop hebben gereageerd, naar eigen bewustzijn en vermogen. Ook dat het onvermijdelijk is dat waar licht inbreekt in de duisternis er vuurvonken ontstaan en hittebrand, en dat een polemisch vuur hoog kan oplaaieren en vaak heel wat schade aanricht.

Maar Nederland? Die lage landen bij de zee waar de zon zo vaak achter grijze wolken schuilgaat? Waar de mensen allerminst vurig zijn, en eerder koel en nuchter? Trots op hun kritische geest en burgerlijk fatsoen. Is hier enig vuur bespeurbaar, is hier een spoor zichtbaar naar licht?

Waar moeten we dat zoeken als we teruggaan in de tijd? En lopen we dan niet het gevaar dat we in dat verleden blijven hangen: wat moeten we daar vandaag de dag nog mee? Maar misschien bevat dit toch wel lessen die ons tot aansporing kunnen zijn. Hoe onszelf hier en nu met datzelfde licht te verbinden, er ons opnieuw door te laten aanvuren? Misschien vinden we daar straks een antwoord op.

Want het is er ooit wel geweest, dat licht. Onze streken waren in voorchristelijke tijden niet zo barbaars en primitief als altijd gedacht, toen zendelingen ons kwamen kerstenen en hier het Christuslicht verkondigen. Was het niet daarom dat ze hun kerken en abdijen bouwden op onze vroegere heiligdommen, waar eerst steenhopen waren of heilige eiken of waterbronnen? Omdat hier al veel langer naar het licht werd uitgekeken?

En we mogen van geluk spreken dat niet de kerk van Rome in onze streken het eerst voet aan de grond kreeg, dat het Ierse mon-

niken waren die hier hun eigenzinnig Keltisch christendom predikten. Hun spiritualiteit sloot immers minder aan bij de strenge, monarchale kerk dan bij het hoogstaande mysteriedenken.

Dit verklaart misschien waarom in een evangeliënharmonie als de Heliand, naast voorchristelijke begrippen, ook authentieke citaten voorkomen uit het Thomas Evangelie. Of dat de merovingische koningen lange tijd het arianisme aanhingen – een voortzetting van het joods-christelijk geloof van de Ebionieten*. En dat het ‘ketterse’ geloof van Pelagius* hier zo fel bestreden moest worden, zoals zijn opvatting over de waardigheid en ingeschapen goedheid van de mens. En over dat zondigheid eerder aan onwetendheid was te wijten dan aan kwaadwilligheid.

Zo is het te ook te begrijpen waarom Johannes Scotus Erigena hier lange tijd zoveel aanhang had, zeer vertrouwd als hij was met de mystieke theologie van Dionysus de Areopagiet. Want ook het *Corpus Areopagiticum* zwoer niet bij de letterlijke uitleg van de Bijbel maar zag in alles het verlangen naar de verloren eenheid, de Ene uit wie alles voortkomt en tot wie alles ooit terug moet keren. Als een van de laatsten wist Erigena nog van de *theosis*, van de vergoddelijking, van de *henosis****, de eenwording waartoe elk mens geroepen is. Hij vertaalde nog de lichtende woorden van de zuivere gnosis als hij zei:

‘In zijn diepste wezen is de menselijke natuur even onkenbaar en oneindig als de goddelijke. Want zoals God oneindig is en ongebonden, zo is ook de oorspronkelijke menselijke natuur: open voor oneindige mogelijkheden en vervolmaking.’

10 | Die godskennis is langzaam verloren gegaan. Aanvankelijk nog door Karel de Kale (829-877) aangetrokken als hoofd van zijn hofschool in Parijs, viel Erigena vanwege zijn onorthodoxe opvattingen in ongenade. Hij zou zelfs door zijn eigen leerlingen zijn vermoord, nota bene met dezelfde pennen als waarmee hij ze had leren schrijven, omdat ze het ware Christuslicht niet verdroegen en aangestoken werden door haatvuren. Het werd nog verder verduisterd toen de kerkelijke theologie meer inzette op het nuchtere, realistische wereldbeeld van Aristoteles dan op de verheven ideeënleer van de ingewijde Plato en zo onttaarde in

* zie woordenlijst blz 19/20

**Henosis, letterlijk: ‘eenheid’

het soort van vitterige scholastiek. De ‘donkere’ middeleeuwen waren aangebroken en de ‘roomse muurkerk’ legde alle vrijheid van denken en leven aan banden, zodat er op de duur geen lichtstraal meer door kwam en het wel aardedonker moest worden, op enkele zeldzame lichtpuntjes na, zoals de mystiek van Hadewijch en Jan van Ruusbroec. Zoveel eeuwen voor de rozenkruisers schreef Jan van Ruusbroec zijn *De Geestelijke Bruiloft* en *Van seven trappen*.

Op dit lichtschijnsel uit het donkere Brusselse Zoniënwood kwam ook Geert Groote af, bekend kerkhervormer en stichter van de Broeders van het Gemene leven. Hij vond er inspiratie voor de moderne devotie die wij nu vooral nog kennen door het werkje van Thomas à Kempis: *De navolging van Christus* en van de talrijke huizen die door deze Broeders vooral in Nederland werden opgericht, waaronder ook een in Alkmaar.

Het licht had ondertussen ook andere wegen gezocht om te worden ontdekt. Zo waren in Vlaanderen heel wat commanderijen gevestigd van de tempeliers. Bij hen leefde de nostalgische droom om Jeruzalem te heroveren en er de graven van Vlaanderen als rechtmatige koningen op de troon te zetten. En als het in het Heilig Land niet lukte, dan moest hier maar in het Noorden een voorafspiegeling komen van het hemelse Jeruzalem. De stad Brugge kwam daarvoor het best in aanmerking omdat die de relikwie van het Heilige Bloed herbergde. Of Gent, waar Filips van den Elzas vanuit zijn gravensteen Chrétien de Troyes de opdracht gaf om de lichtende graallegende op schrift te stellen. Op zijn eigen onnavolgbare wijze deed de geschiedschrijver Jacob van Maerlant uit het naburige Damme hetzelfde. Wat later schilderde Jan van Eyck, in opdracht van Willem VI, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen en naar het schijnt grootmeester van een geheime ridderorde, het Lam Gods – waarop datzelfde graalmysterie subliem werd afgebeeld. De aloude tempeldroom leefde daarna nog regelmatig weer op, zoals bij de oprichting van de Orde van het Gulden Vlies.

In die tijd kregen ketterse bewegingen steeds meer bijval. Zoals de Broeders van de Vrije Geest. Die geloofden in het ongeschreven, eeuwige evangelie en verkondigden het aanbreken van de tijd van de Heilige Geest. Of vrijdenkers als Tanchelijn, ooit als volgt bezongen:

*'Een knaap:
hemels licht bloeide
over zijn jong en schoon gelaat.
Voor oevers vol sprak hij:
Dit is uw wet en ware baat:
ziel en zin vrij!'*

Ook al was hij zijn vervolgers telkens weer te slim af, bij zijn laatste vlucht per boot uit Antwerpen werd ook hij door trawanten laf vermoord. Op het vurige temperament en ongeorganiseerd karakter van zijn optreden na, zien sommigen heel wat gelijkenissen tussen wat hij preekte en de leer der katharen, die ook in Vlaanderen, vooral onder de wevers, heel populair was, waarvan ook sporen te vinden zijn bij de beweging der begijnen en begarden, wier naam overigens doet denken aan die van de Albigenzen.

Bij nog heel wat andere charismatische hagenprekers uit die tijd vinden we glimpen terug van de oorspronkelijke lichtroep, soms op het gevaar van pathologische ontsporingen af, tot uiting komend in libertijnse losbandigheid, broeierig mysticisme en apocalyptisch doemdenken. De kerk trad er streng en hardhandig tegen op en bestreed te vuur en te zwaard alles wat leek op ketterij en hekserij. Fel licht verblindt ook veelal en heeft in de loop der geschiedenis vaak donkere schaduwen geworpen en dat is vandaag de dag jammer genoeg niet anders.

12

Ten tijde van de reformatie gaf Vlaanderen de lichtfakkel van de vernieuwing door aan het Noorden, nadat de vlamme hervormingsgeest hier eerst respons had gekregen. Ontstoken door Wycliff en Jan Hus, en als een lopend vuur op grote schaal verspreid door de strijdlustige Luther en Calvijn. Hoe bloedig de latere godsdienstoorlogen ook, toch was de aanvankelijke lichtimpuls er niet minder spiritueel om. Zo vond Luther zelf veel inspiratie in het mystieke boekje *'Theologia Deutsch'** – naar het schijnt ook Coornherts lievelingsboek. Met de bijbel in de volkstaal werd de theologie brutaal uit de handen van de clerus gerukt, wat al gauw ontaardde in een regelrechte beeldenstorm. In reactie daarop roeide de hertog van Alva alle vrijzinnige verzetshaarden grondig uit en verdreef de 'watergeuzen' gewapenderhand. Na de pacificatie van Gent en de val van Antwerpen doofde in

Vlaanderen het licht voor lange tijd helemaal uit. Hervormers weken uit naar Duitsland en Engeland maar uiteindelijk vooral naar de Nederlanden, waar de pas opgerichte Republiek der Verenigde Provincieën de Spaanse overheersing in Alkmaar een halt wist toe te roepen en de victorie inluidde. Voorvechter daarvan was de Vader des Vaderlands Willem van Oranje, met de reeds vermelde Coornhert als een van zijn vertrouwenslieden. Godsdienstvrijheid en scheiding van kerk en staat werden in de grondwet ingeschreven, de grenzen opengesteld voor de velen die vanwege hun geloof uit het eigen vaderland de wijk moesten nemen. Ze legden mede de basis voor de bloeiende handel en welvaart die de Republiek tijdens de Gouden Eeuw kenmerkte.

De Nederlanden – vooral de lichtstad Amsterdam, – hadden toen de naam de vrijhaven te zijn voor vluchtelingen, ketters en vrijdenkers, hoewel men tussen twee haakjes van daaruit vaak naar Haarlem en Alkmaar uitweek omdat het klimaat hier nog toleranter moet zijn geweest. Mannen met faam vonden een onderkomen, zoals de Tsjechische geleerde Comenius, schrijver van *Via Lucis*, de Weg van Licht, en Frans filosoof en vermeend rozenkruiser Descartes, nog altijd onterecht de vader van het rationalisme genoemd. In Den Haag verkreeg de weduwe van Frederik, de keurvorst van de Palts, asiel. Voor de duur van één winter had deze kleinzoon van Willem van Oranje de droom belichaamd van een protestantse alliantie tegen het roomse rijk. Want ook al bleef de Republiek grotendeels gevrijwaard, elders in West-Europa woedde de contrareformatie fel.

Om die reden week men voor de publicatie van verdachte geschriften gemakkelijkshalve vaak uit naar datzelfde Nederland. Dat was ook wat de Antwerpse drukker Plantijn tijdelijk deed. Die had gezorgd voor de eerste Nederlandstalige uitgave van *Pymander* en zou in contact hebben gestaan met het Huis der Liefde, een groep van wederdopers rond de Amsterdammers Hendrick Niclaes en David Joris.

Tal van andere opwekkingsbewegingen zagen rond die tijd in deze streken het licht, of gedijden hier met hun enthousiaste aanhang heel goed: gevluichte hugenoten, piëtisten en quakers, en anabaptisten* van allerlei slag. Ook hiertussen zocht het boven-

* zie woordenlijst blz 20/21

wen over het wereldrond. Door het licht der wereld – en dat zijt gij – moet in nacht en smart en dood uw gehele geestelijke goodwill stralen tot in de wijde verten. Dat is de conceptie der nieuwe geboorte. Het licht schijnend in de nacht. Nu moet u tonen wie u bent: een geestelijke armoedzaaier, een parasiet, een geestelijke druktemaker, of een in God herrezen mensenkind, een licht der wereld. Daartoe bent u geroepen, niet straks maar nu (...) Laat uw licht schijnen! Waar en wanneer? In een wereld die donker is en tot de mens die licht behoeft. Kunt u dat? U kunt het! Wij wachten niet op vrede, wij wachten niet op morgen, doch wij maken de nieuwe morgen, wij concipiëren hem. Wij laten ons licht schijnen in de nacht. Al gaat de tijd ons niet ongemerkt voorbij, wordt ons hart traag en moe, wij heffen het hoofd omhoog en kijken elkaar glimlachend in de ogen, want wij zien het licht dat door onze leden slaat. En wij stralen dat licht uit in de nacht, wij gieten het licht, dat onweerstan­delijk in ons brandt, over wereld en mensheid uit en wij maken de morgen, wij spreken met een lichtend vlam­mend woord: 'Nieuwe Zon, stijg!'

Beste aanwezigen, wij hebben aan het begin gehoord dat het licht, ook al hebben we dat vaak niet beseft, er niets van gemerkt of ons ervoor afgesloten, ons onafgebroken zeer nabij is geweest – zeggen wij dat niet vaak: 'nader dan handen en voeten'? Doch het kan slechts werkzaam worden en kracht doen als wij het in onze gebroken levens binnen laten komen. Daarin kan wat 75 jaar geleden gerealiseerd werd door een kleine groep lichtdragers, ons tot inspirerend voorbeeld zijn. Alleen dan ook kan het spoor van licht door ons doorgetrokken worden, zichtbaar tot ver buiten onze grenzen. Zoals eens in Alkmaar de victorie begonnen is, mogen wij dan meemaken dat het licht uiteindelijk alles overwint.

Enkele begrippen

Anabaptisten: wederdopers; kerkelijke stroming uit de tijd van de reformatie die ontstond in 1523 toen de theoloog Ulrich Zwingli uit Zürich zich uitsprak voor de doop van volwassenen. Omdat ieder al als kind gedoopt was en vervolgens als volwassene wederom, kregen de anabaptisten de naam van wederdopers. Zelf noemden zij zich bij voorkeur dopers. Anabaptisten hebben een bewogen geschiedenis. Al in de zestiende eeuw werd elke vorm van wet afgewezen omdat ze geloofden dat de goede mens altijd zou worden geleid door de heilige geest die niet aan regels gebonden kon zijn. Vanuit deze basishouding kwamen zij tot een radicale leer van gemeenschappelijk bezit en afwijzing van rangen en standen, wat leidde tot een hardvochtige vervolging van de wederdopers. In meer gematigde vorm verspreidden hun ideeën zich later naar Nederland, Engeland en Amerika; in Engeland legden zij historisch gezien de basis voor de Quakers.

Ebionieten: joods-christelijke groepering binnen het vroege christendom, woonachtig in Trans-Jordanië. De Ebionieten gebruikten een eigen evangelie bekend als het Evangelie van de Ebionieten. Benaming komt vermoedelijk van het Hebreeuwse woord voor armen,

Ebjonim. Deze Ebionieten waren zowel joods als christelijk, omdat zij de joodse leer niet verwierpen. Zij geloofden dat Jezus de natuurlijke zoon van Jozef en Maria was, maar bij de doop door God was 'uitverkozen' als de meest rechtschapen mens op aarde.

De monnik **Pelagius** leefde van 354 – 420 of 440. Zijn volgelingen en sympathisanten geloofden dat de zondeval de menselijke natuur niet heeft bedorven en dat de sterfelijke wil nog steeds in staat is tussen het goede en het kwade te kiezen zonder dat hier speciale goddelijke interventie voor noodzakelijk is.

De **Theologia Deutsch** (ca 1350-80) of 'de Frankforter' is een Duitstalig mystiek geschrift dat vermoedelijk door een priester van de Johanniter [Duitse] Commanderie in Sachsenhausen werd geschreven. Het werkje richt zich op de mens en het menselijke, en gaat uit van de mens die 'wankelmoedig of niet 'probeert op te stijgen tot God. Het behandelt geen afdaling van God naar de mens, zoals bij de middeleeuwen het geval was. En daarom is de breed verspreide en immense populaire Theologia baanbrekend geweest: enerzijds een afsluiting van een oud-testamenteisch godsbeeld en anderzijds het begin van een

innerlijk, spiritualistisch christendom. Niet voor niets werd het ook wel het vijfde evangelie genoemd en moest de onbekende auteur volgens de hoogleraar E. Colberg gezocht worden in 'het rijtje van Meister Eckhart, Johannes Tauler en Thomas à Kempis' die 'in diepste wezen verhulde gnostici waren.'

Socinianen: aanhangers van het socinianisme, een theologische en kerkelijke stroming die haar naam ontleent aan de Italiaans-Poolse geleerde Fausto Sozzini (1539-1604), en diens oom Lelio Sozzini (1525-1562). Socinianen trokken in de zestiende en zeventiende eeuw door Europa. Zij behoorden tot een genootschap van theologische onderzoekers in Vicenza, die de leer van de drieëenheid loochenden en de leer van de predestinatie verwierpen.

Het socinianisme werd in 1598, dus tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in de Nederlanden geïntroduceerd dankzij twee Polen, Ostorodt en Woidovski. Zij bezochten onder andere Amsterdam en Leiden. Op advies van de Leidse universiteit werden hun boeken in beslag genomen en werden ze de Republiek uitgezet. Bij de remonstranten kregen de sociniane denkbelden enige respons.

